

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІННОВАЦІЯ У СВІТОВОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Ракітянська Л. М.

ВСТУП

Феномен емоційного інтелекту з кінця ХХ століття є предметом підвищеного інтересу вчених у різних галузях наукового знання, що пояснюється його обґрунтуванням авторами теорії емоційного інтелекту, американськими вченими Дж. Майером (J. Mayer), П. Селовеєм (P. Salovey), Д. Карузо (D. Caruso)¹, Д. Гоулманом (D. Goleman)², Р. Бар-Оном (R. Bar-On)³ як особистісної якості, що гармонізує в людині емоційне й раціональне, почуття й розум, забезпечуючи успішність як у професії, так і у життєдіяльності в цілому.

Варто зазначити, що за даними Усесвітнього економічного форуму у Давосі (2016 р.) емоційний інтелект посідає шосту позицію серед 10-топ якостей, найбільш затребуваних у сфері ринку праці у ХХІ столітті⁴.

Затребувані професійні якості ХХІ ст. Усесвітній економічний форум. Давос. 2016
1. Комплексне розв'язання проблем
2. Критичне мислення
3. Креативність
4. Уміння керувати людьми
5. Взаємодія з людьми
6. Емоційний інтелект
7. Уміння формувати власну думку та приймати рішення
8. Орієнтація на клієнтів
9. Уміння вести переговори
10. Гнучкість розуму

¹ Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence. New ability or eclectic traits? *American Psychologist*. 2008. September. P. 503–517.

² Goleman, D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1995.

³ Bar-On R., Parker J. Emotional and Social Intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of Emotional Intelligence*. San Francisco, 2000. P. 363–388.

⁴ Януш О. 10 ключових навичок до 2020-го URL: <https://studway.com.ua/10-navichok/>.

Обговорюючи питання стратегії у сфері ринку праці, зайнятості населення, найбільш затребуваних професійних якостей у XXI столітті, світове співтовариство, аналітики з управління людськими ресурсами, міжнародні експерти, керівники світових компаній, представники бізнес-сфери дійшли загального висновку, що сучасний, глобалізований світ з масштабними і кардинальними трансформаціями суспільного розвитку формує відповідний запит на фахівців нової генерації, рівень підготовки яких має відповідати викликам часу і забезпечувати конкурентоздатність та адаптацію до динамічних соціально-економічних змін.

На думку засновника і президента Усесвітнього економічного форуму в Давосі Клауса Шваба (Klaus Schwab), людство перебуває на порозі четвертої промислової революції, яка радикально вплине на розвиток всієї світової економіки, а відтак – неминучі наслідки в соціальній сфері і передусім у сфері працевлаштування. Скорочення набудуть сталі професії, з'являтимуться нові, затребувані високотехнологічним виробництвом, новими соціально-економічними умовами, які вимагатимуть «навичок XXI століття»⁵. Серед них емоційний інтелект як здатність розумітися на людських емоціях: розпізнавати власні емоції та емоції інших людей, розуміти причину їх виникнення, використовувати емоційну інформацію для мислення й прийняття рішення, налагодження міжособистісного спілкування та конструктивної взаємодії з іншими.

Емоційний інтелект у бізнесовому середовищі, серед промисловців та підприємців, пов'язується передусім з успішною управлінською діяльністю та лідерськими якостями керівника, який вміє використовувати власні емоції як ресурс для досягнення мети та вміє управляти емоційним станом інших, здатний попередити професійне та емоційне вигорання⁶.

Емоційний інтелект розглядається важливим показником ефективного функціонування людини у професійній діяльності, задоволеності нею, стресостійкості у подоланні складних виробничих, часто конфліктних ситуацій через усвідомлення їх причинно-наслідкових зв'язків, що зумовлюють виникнення певних емоційних переживань та уміння їх розумного використання задля прийняття виваженого рішення у досягненні очікуваного результату⁷.

⁵ Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. Shaping the Fourth Industrial Revolution, 2016.

⁶ Ракітянська Л.М. Теорія і практика формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва в університеті: дис. докт. пед. наук: спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2021. С. 191.

⁷ Там само.

1. Проблема емоційного інтелекту у світовій освітній практиці

Виникнувши у сфері бізнесу, феномен емоційного інтелекту вже більше 20 років посідає особливе місце в світовій освітній практиці, про що свідчить створена міжнародна система наукових, науково-методичних, громадських інституцій такого спрямування. Серед них:

- Центр Емоційного Інтелекту Йельського університету (Yale Center for Emotional Intelligence, YCEI (США);
- Європейська Асоціація Культурних та Емоційно-Інтелектуальних Проектів (European Association of Cultural and Emotional Intelligence Projects), EACEIP;
- Міжнародне Співтовариство з Емоційного Інтелекту (ISEI);
- Міжнародний інститут розвитку Емоційного інтелекту;
- Консорциум для Дослідження Емоційного Інтелекту на базі Школи Професійної Психології університету Рутгера (США);
- Асоціація CASEL (Коллаборація для академічного, соціального й емоційного навчання; The Collaborative for Academic, Social and Emotional Learning);
- Міжнародний центр «Креативні технології консалтінгу».

Мета та діяльність цих інституцій спрямована на:

1. Розроблення на засадах теорії емоційного інтелекту практичних програм навчання дітей дошкільного та шкільного віку емоційно-інтелектуальним навичкам, потрібних для досягнення успіху у навчанні, вдома, колективних об'єднаннях.

2. Впровадження в шкільну практику результатів наукових досліджень з метою створення громадянського «суспільства співчуття», в якому емоційно-інтелектуальні громадяни житимуть у щасті, з повним відчуттям психологічного благополуччя, успішності, доброзичливості та емпатії.

3. Розширення сфери наукових досліджень на міжнародному рівні.

4. Підготовку професійних експертів та тренерів з емоційного інтелекту для груп різних вікових категорій.

5. Об'єднання експертів різних країн у сфері культурних, емоційно-інтелектуальних, освітніх програм.

6. Практичне впровадження ідей теорії емоційного інтелекту у різні професійні сфери, зокрема, бізнесу, освіти, медицини, воєнної справи тощо.

7. Організацію та проведення міжнародних, регіональних конгресів, конференцій, семінарів з проблем емоційного інтелекту.

8. Налагодження міжнародних зв'язків та співробітництва з вивчення проблеми емоційного інтелекту.

9. Розроблення міжнародних програм з дослідження феномену емоційного інтелекту.

Аналіз літератури показав, що за ініціативи Міжнародного Співтовариства (ISEI)⁸ традиційно проводяться за участю 40 країн світу Міжнародні конгреси з емоційного інтелекту, зокрема, «Intenation Coggression Emotional Intelligence» (Хорватія, 2011р.; США, 2013 р.; Португалія, 2017 р.; Австралія, 2019 р.). Теми конгресів: «Емоційний інтелект в освіті»; «Емоційний інтелект в бізнесі та в роботі колективів»; «Методи оцінювання емоційного інтелекту»; «Емоційний інтелект в медицині» та ін. Також проведені: Європейський Саміт з Емоційного Інтелекту (Ірландія, 2012 р); Міжнародна конференція з Емоційного Інтелекту (ICEI – International Conference on Emotional Intelligence (Чикаго, 2008 р.) та ін. Міжнародні зібрання об'єднують учених, економістів, лікарів, освітян, юристів та ін.⁹.

Одним і провідних напрямів діяльності Центру Емоційного Інтелекту Йельського університету (Yale Center for Emotional Intelligence) є розроблення та впровадження в освітній процес американських шкіл стандартів навчання за програмою Social-Emotional learning (SEL) – «соціально-емоційного навчання».

Побудована на ідеях теорії емоційного інтелекту американських вчених, програма SEL спрямована на соціально-емоційний розвиток учнів. Мета програми полягає у формуванні в учнів soft skills – «м'яких (гнучких) навичок», необхідних для успішної соціалізації в суспільстві, емоційної адаптації до мінливого соціального середовища й гармонізації міжособистісних стосунків, для власного психічного здоров'я. Мета досягається шляхом забезпечення в освітньому процесі єдності мислення, емоцій та поведінки учнів як основи для розуміння свого внутрішнього стану та внутрішнього стану інших задля контролю над власними діями й поведінкою у міжособистісному спілкуванні. Результати впровадження програми SEL у шкільну практику вивчаються та аналізуються в контексті взаємозв'язку з академічними досягненнями учнів та якістю освіти в цілому.

Soft skill «м'які навички» – це інтегроване утворення, що об'єднує 5 складових: самосвідомість (уміння розпізнавати емоційний стан як власний, так і іншої людини); саморегуляція (уміння контролювати та управляти власними емоціями й поведінкою для досягнення мети); соціальне розуміння (здатність до емпатії у міжособистісній соціальній взаємодії; уміння відчувати й розуміти емоційних стан інших); відповідальне рішення (уміння свідомо прийняти виважене рішення й

⁸ Міжнародне Співтовариство Емоційного інтелекту URL: <http://eqinstitut.com/isei>.

⁹ Ракітянська Л.М. Теорія і практика формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва в університеті : дис. докт. пед. наук: спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2021. С. 200.

обрати модель власної поведінки); соціальна комунікація (уміння налагоджувати позитивні взаємостосунки з іншими, працювати в команді, попереджаючи конфліктні ситуації).

Відомо, що в окремих штатах США і деяких країнах Європи, зокрема Швейцарії, навчання за SEL-програмою на законодавчому рівні є складовою шкільних освітніх програм. У 2016 р. у восьми американських штатах розпочато роботу зі створення регіональних стандартів SEL-навчання.

Програма американських учених Social-Emotional learning (SEL) активно впроваджується не лише в США. Вона набула широкого резонансу і визнання на міжнародному рівні і впроваджена у шкільну практику багатьох розвинених країн Європи, Америки, Близького Сходу та Африки¹⁰.

Широкого визнання у світовій освітянській практиці набули варіативні моделі програми Social-Emotional learning (SEL). Серед них: програма соціально-емоційної обізнаності (MindUP); програма соціально-емоційно-етичного навчання (Social-emotional-ethical-learning, SEE); програма світської етики (Secular Ethics); програма RULER approach to SEL (розпізнавання – Recognizing, розуміння – Understanding, визначення – Labeling, вираження – Expressing та регуляції емоцій – Regulation emotions); програма альтернативної стратегії мислення (Promotion Alternative Thinking Strategies, PATHS); програма 4 Rs: читання, письмо, повага, порятунк (Reading, Writing, Respect, Resolution, 4 Rs). Варіативні моделі програми Social-Emotional learning (SEL), несуттєво відрізняючись між собою, відображають загальний підхід представників зарубіжної педагогіки до переосмислення мети та змісту шкільної освіти, спрямованої не стільки на опанування навчальними предметами, скільки на соціалізацію учнів, які мають зростати життєрадісними, успішними, задоволеними навчанням і життям в цілому.

Спираючись на результати загальнонаціонального опитування учнів старших класів американських шкіл, відповідно до яких у 75% з них переважають негативні емоції, пов'язані зі школою, перебуванням в ній, «стресом», «конфліктом», «нудьгою», автори програми RULER визначають її як програму навчання емоціям. За їх концепцією емоції – це мова, якій потрібно спеціально вчити, оскільки сприйняття людиною емоцій інших людей дозволяє їй краще їх розуміти, а відтак – вибудовувати ефективні міжособистісні стосунки. Головна мета програми RULER – надати учням і вчителям допомогу у запобіганні

¹⁰ Ракітянська Л.М. Теорія і практика формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва в університеті : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2021. С. 200.

конфліктних ситуацій і побудові позитивних міжособистісних стосунків шляхом оволодіння навичками розуміти, виражати й регулювати власні емоції. Зміст та методи програми спрямовані на звернення учнів до власного внутрішнього світу та внутрішнього світу іншої людини, активізацію емоційно-чуттєвої сфери учнів, їхніх мотивів, ставлень та цінностей, що передбачає розвиток рефлексії, саморегуляції, критичного мислення, емпатії, комунікаційних здібностей.

У таблиці 1 показано впровадження варіативних моделей програм соціально-емоційного навчання в освітній процес різних країн світу.

Таблиця 1

**Впровадження варіативних моделей програм
соціально-емоційного навчання учнів у країнах світу**

Освітня програма SEL	Освітня програма MindUP	Освітня програма PATHS
США, Швейцарія, Італія, Бельгія, Литва, Болгарія, Румунія, Чехія, Польща, Словаччина, Угорщина, Канада, Бразилія, Китай, Японія, Індія, Австралія, ОАЕ, Саудівська Аравія, Єгипет, Йорданія.	США, Великобританія, Китай, Канада, Гонконг, Сербія, Австралія, Венесуела.	США, Швейцарія, Хорватія, Великобританія, Німеччина, Канада, Китай, Нідерланди, Сінгапур, Пакистан, Таїланд, Греція, Австралія.

**2. Європейський досвід із формування
емоційного інтелекту учнів**

Досвід американських педагогів з проблеми формування емоційного інтелекту учнів закладів освіти поширився і на європейський освітній простір.

Відомим швейцарським педагогом, міжнародним експертом з питань формування та розвитку емоційного інтелекту дітей, провідним фахівцем з впровадження програми SEL в освітній процес швейцарських шкіл є професор Університету прикладних наук Швейцарії Девіде Антоньяцца (Davide Antognazza). На його думку, в сучасному світі для людини набагато вагомим і значущим є уміння жити у соціальному середовищі, налагоджувати і підтримувати міжособистісні стосунки для успішної соціальної взаємодії, аніж володіти знаннями шкільних предметів. Сучасний світ потребує людей нового покоління, емоційно грамотних, освічених, які не лише

розуміються на емоціях, а й уміють виважено, усвідомлено управляти ними, гармонізуючи свої стосунки з навколишнім світом¹¹.

Критично ставлячись до сучасної шкільної освіти з її очевидним домінуванням раціонально спрямованого навчання, оволодіння учнями академічними знаннями шкільних навчальних дисциплін, вчений вказує на недооцінку не менш важливої складової освітнього процесу – емоційної. Діти повинні зростати, підкреслює учений, життєрадісними, успішними, гармонійними, які легко адаптуються до соціального середовища, легко контактують і налагоджують міжособистісні стосунки, реалізуючи власний емоційно-інтелектуальний потенціал.

Зміни в сучасній освіті Д. Антоняца убачає у розробленні та впровадженні в шкільну освітню практику програм SEL, спрямованих на формування та розвиток в учнів емоційного інтелекту.

Варіативна модель програми SEL, розроблена Д. Антоняца, передбачає формування в учнів емоційно-інтелектуальних здібностей за такими напрямками:

- ідентифікація і розуміння власних емоцій (розуміння себе: здатність точно визначати власні емоції і думки, їх вплив на поведінку);

- управління власними емоціями (управління собою: здатність регулювати власні емоції, думки, поведінку у різних ситуаціях (управління стресом, контроль над імпульсивною поведінкою, уміння мотивувати себе і вибудовувати послідовність дій у досягненні особистісних та навчальних цілей);

- соціальна компетентність, соціальні навички (ідентифікація та розуміння емоцій, почуттів інших людей різного походження та культури; здатність співчувати іншим, розуміти соціальні та етичні норми поведінки, роль суспільства, сім'ї та школи у соціальній системі;

- здатності до встановлення та підтримки взаємостосунків з іншими (управління власними емоціями та емоціями інших з метою налагодження позитивних взаємостосунків, конструктивного спілкування, що передбачає уміння слухати, вести перемовини, правильно поводитись у конфліктних ситуаціях, з повагою ставитись до почуттів та інтересів інших, за необхідності звертатись за допомогою та пропонувати допомогу іншому, протидіяти негативному соціальному тиску і приймати конструктивне, відповідальне рішення, вчиняти з урахуванням соціально-етичних норм, уміти передбачати наслідки

¹¹ Антоняца Д. Соціально-емоційне навчання: практика використання. https://www.google.com/search?q=%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5+%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%8C%D1%8F%D1%86%D1%86%D0%B0&rlz=1C1AVFA_enUA842UA842&oq=&aqs=chrome.0.35139i362l8.5476695j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8

різних дій для забезпечення власного благополуччя та благополуччя інших¹².

Програма соціально-емоційного навчання Д. Антоньяцца містить рекомендації для керівників освітніх закладів, вчителів та батьків щодо її практичної реалізації. Посилаючись на власний педагогічний досвід, учений акцентує на тому, що емоції, які з'являються учнів у будь-якій ситуації, як правило, ними не усвідомлюються. Тому першочергове завдання вчителя – привернути увагу учнів до світу людських емоцій і внутрішніх переживань, вчити визначати власні емоції та емоції іншої людини, аналізувати причину їх виникнення, і головне – уміти регулювати власні емоції.

Д. Антоньяцца приділяє значну увагу питанню емоційного інтелекту вчителя в структурі його професійних якостей, якому, як він вважає, по-перше, «важливо вчитися не менше ніж учням»¹³, а, по-друге, який відіграє незамінну роль для профілактики стресового стану та психоемоційного вигорання учителя. На думку ученого, за соціально-емоційним навчанням – майбутнє.

Відомим експертом-практиком в сфері розвитку емоційного інтелекту учнів є професор департаменту психології й педагогіки університету Палермо (Італія) Антонелла Де Аміко (Antonella D'Amico)¹⁴. Вона є розробником програми з підготовки учителів до практичного впровадження соціально-емоційного навчання учнів в освітній процес, який має відбуватися у таких напрямках:

- розкриття учням світу емоцій через навчання емоційної грамотності;
- перебудова образу сучасної школи, створення емоційно-інтелектуального, інклюзивного освітнього середовища;
- перетворення традиційної дидактики в емоційно-опосередковану;
- створення спеціальних засобів, матеріалів для проведення емоційно-інклюзивних занять;
- розвиток емоційного інтелекту поза школою;
- залучення батьків до формування емоційного інтелекту учнів.

¹² Антоньяцца Д. Соціально-емоційне навчання: практика використання. https://www.google.com/search?q=%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5+%D0%B0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%8C%D1%8F%D1%86%D1%86%D0%B0&rlz=1C1AVFA_enUA842UA842&oq=&aqs=chrome.0.35i39i362l8.5476695j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8

¹³ Там само.

¹⁴ Антонелла Де Аміко. Про розвиток емоцій. <https://ar-ar.facebook.com/prorazvitie.pro/videos/1824870221139724/>

Визначаючи емоційний інтелект як здатність сприймати та відтворювати емоційну інформацію задля її використання у повсякденному житті, в освітньому процесі, на виробництві, Антонелла Де Аміко підкреслює важливість формування цієї особистісної якості, починаючи з дошкільного віку. Дослідниця вважає, що далеко не кожна людина вміє аналізувати й розуміти свій власний емоційний стан, причини його виникнення, що проявляється у її поведінці, ставленні до оточуючих. Здатність людини розпізнавати власні емоційні переживання, аналізувати їх й осмислювати, допомагає їй у взаємостосунках з іншими, переконана Антонелла Де Аміко.

Формування і розвиток емоційного інтелекту учнів, за концепцією вченої, передбачає поступове оволодіння дітьми комплексом умінь :

- розпізнавати й невербально проявляти емоції через міміку, жестикуляцію, дистанційний зоровий контакт;
- емоційної синестезії, тобто одночасного переживання отриманих вражень від кольору, музичних звуків, смаку, дотику тощо;
- розуміти емоції (лексико-семантичний рівень);
- управляти емоціями за допомогою мислення для контролю власної поведінки¹⁵.

Реформування сучасної української школи відбувається у напрямі системного оновлення її змісту, форм, методів організації освітнього процесу, що закріплено оновленою нормативною базою. Поняття «емоційний інтелект» та його складові включено у понятійний апарат нормативних документів, що засвідчує євроінтеграційну спрямованість вітчизняної системи освіти.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблеми емоційного інтелекту у світовому освітньому просторі дозволяє зробити наступні висновки:

1. Звернення до досвіду високорозвинених країн світу, зокрема США, Європейських країн засвідчує, що освітньою інновацією країн зарубіжжя є науково обґрунтована американськими вченими концепція емоційного інтелекту особистості, зумовлена соціальним запитом на людей нової генерації, що володіють однією з найбільш затребуваних навичок у сфері ринку праці XXI століття – емоційним інтелектом, потрібним кожній людині впродовж життя.

2. Підтвердженням зростаючої уваги міжнародного співтовариства до проблеми емоційного інтелекту є активне функціонування міжнародних дослідницьких центрів, асоціацій, співтовариств такого

¹⁵ Антонелла Де Аміко. Про розвиток емоцій. URL: <https://ar-ar.facebook.com/progazitie.pro/videos/1824870221139724/>

профілю, діяльність яких свідчить про новий погляд на освіту, її роль у сучасному, глобалізованому світі, усвідомлення необхідності зміни вектору освітнього процесу з традиційного, раціонально орієнтованого на інноваційне, зі сфери предметних знань на особистісний, емоційно-інтелектуальний розвиток кожного учня, його успішну соціалізацію й суб'єктивне благополуччя.

3. Актуальність і практична значущість концепції емоційного інтелекту підтверджена широким впровадженням програм соціально-емоційного навчання (SEL) учнів в освітянську практику багатьох розвинених країн Європи, Америки, Близького Сходу та Африки, що є проявом зростаючої тенденції у світовому освітньому просторі щодо реалізації гуманістичної, особистісно орієнтованої освітньої парадигми на відміну від сциентичної, технологічної парадигми як домінуючої у XX столітті.

4. Сутність освітньої програми Social-Emotional learning (SEL) та її варіативних моделей з базовим поняттям «емоційний інтелект» полягає у забезпеченні в освітньому процесі посилення його емоційної складової у єдності з мисленням й поведінкою учня як необхідної умови для формування емоційного інтелекту: здатності до усвідомлення своїх емоцій і емоцій інших людей задля саморегуляції власної поведінки й ефективної соціальної взаємодії.

АНОТАЦІЯ

У сучасній нормативній базі загальної середньої освіти з'явилося нове поняття для педагогічної теорії та практики – «емоційний інтелект», що зумовило потребу у дослідженні цього феномену в контексті світової освітньої практики. У результаті дослідження з'ясовано появу феномену емоційного інтелекту і визнання його однією із універсальних, затребуваних навичок у XXI столітті, потрібних впродовж життя кожній людині. Аналіз освітньої практики країн зарубіжжя засвідчив посилену увагу до проблеми емоційного інтелекту, що проявляється у функціонуванні мережі міжнародних інституцій, діяльність яких спрямована на розроблення стандартів та освітніх програм соціально-емоційного навчання (SEL) учнів з провідним поняттям «емоційний інтелект» і посиленням емоційної складової освітнього процесу; широке впровадження програми SEL та її варіативних моделей у національні освітні системи багатьох розвинених країн Європи, Америки, Близького Сходу та Африки. Досвід американських педагогів поширюється і у європейських країнах, зокрема, Швейцарії та Італії. Використовується він і у реформуванні сучасної української школи. Світова освітня практика з соціально-емоційного навчання учнів з базовим поняттям «емоційний інтелект» засвідчує загальну

тенденцію переосмислення класичних парадигм навчання та виховання, пошук освітніх, інноваційних концепцій, які б відповідали вимогам часу. Такою концепцією є концепція емоційного інтелекту. Включення у понятійний апарат нормативних документів вітчизняної загальної середньої освіти поняття «емоційний інтелект» засвідчує її евроінтеграційну спрямованість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence. New ability or eclectic traits? *American Psychologist*. 2008. September. P. 503–517.
2. Goleman, D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1995.
3. Bar-On R., Parker J Emotional and Social Intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of Emotional Intelligence*. San Francisco, 2000. P. 363–388.
4. Януш О. 10 ключових навичок до 2020-го URL: <https://studway.com.ua/10-navichok/>.
5. Klaus Schwab. *The Fourth Industrial Revolution. Shaping the Fourth Industrial Revolution*, 2016.
6. Ракітянська Л.М. Теорія і практика формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва в університеті : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2021. 583 с.
7. Міжнародне Співтовариство Емоційного інтелекту URL: <http://eqinstitut.com/isei>.
8. Антоныця Д. Соціально-емоційне навчання: практика використання. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5+%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%8C%D1%8F%D1%86%D1%86%D0%B0&rlz=1C1AVFA_enUA842UA842&oq=&aqs=chrome.0.35i39i36218.5476695j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8
9. Антонелла Де Амико. Про розвиток емоцій. URL: <https://ar-ar.facebook.com/prorazvitie.pro/videos/1824870221139724/>.

Information about the author:

Rakityanska Lyudmyla Mykolayivna,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Methodology of Musical Education, Singing and Choral Conducting

Kyryvi Rih State Pedagogical University

54, Gagarin ave., Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region,
50086, Ukraine